

Зовнішньополітичний курс гетьманської держави Павла Скоропадського

Народився 13 квітня 1946 р. в м. Селідово на Донеччині. Закінчив історичний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (1970). Працював на викладацькій роботі, старшим науковим співробітником Інституту історії партії, завідуючем відділу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Доктор історичних наук, професор. Опублікував понад 300 наукових праць, з них 8 монографій з проблем суспільно-політичного, національно-визвольного руху в Україні перших десятиліть ХХ ст., генеалогії української ідеї, національного державотворення. Лауреат премії ім. М. Костомарова НАН України за монографію «Українська революція. Концепція та історіографія».

Після державного перевороту 29 квітня 1918 р. гетьман Павло Скоропадський став авторитарним правителем і, згідно із запровадженим законодавством (замість скасованого демократично-республіканського), був оголошений «вищим керівником всіх зносин Української Держави з закордонними державами»¹. Однак така, по суті повновладна, регламентація його функцій, зовсім не означала свободи вибору і здійснення зовнішньополітичного курсу. Австро-німецька окупаційна адміністрація пішла на зміну правління в Україні, сподіваючись зіпертися на жорсткіший і, водночас, слухняніший режим заради безперешкодного і найповнішого виконання умов Берестейського миру. Такими, власне, були «дух і літера» ультимативних австро-німецьких вимог приходу до влади, на які П. Скоропадський дав згоду ще за кілька днів до перевороту. Ними ж визначались не лише спрямування внутрішньої політики Української Держави, а й значно більший, аніж

в УНР, рівень залежності від окупантів у зовнішньополітичних відносинах².

Наведемо хоча б такий приклад. Коли Австро-Угорщина вирішила в односторонньому порядку анулювати таємні протоколи Берестейської угоди про Галичину, гетьман заявив австро-угорському послові Й. Форгачу, що, не маючи сил боротися проти свавілля, Україна заявить спеціальною нотою свій протест. У відповідь главі Української Держави без особливої турботи про дипломатичний етикет було сказано, «що Австро-Угорщина всяку ноту, де буде критика заяви про анулювання договору і натяки на Галичину, розглядатиме як втручання в її внутрішні справи і, якщо міністр закордонних справ звернеться з такою нотою до нього, то він, граф Форгач, буде в рішучий спосіб домогатися, щоб міністра негайно усунути з кабінету»³.

Повною мірою безвихідність становища компенсувалася тим, що на чолі зовнішньополітичного відомства стояли справді талановиті особистості, палкі патріоти, для яких національний інтерес був абсолютною висхідною точкою відліку всієї діяльності: з 30 квітня до 20 травня 1918 р. міністром закордонних справ (він же — голова уряду) був М. Василенко, а з 20 травня до 14 листопада 1918 р. — Д. Дорошенко (голова кабінету — Ф. Лизогуб). Це завдяки їхнім зусиллям удалося реалізувати об'єктивні можливості, що виникли на міжнародній арені для входження України в європейський простір як повноправного суб'єкта міжнародного життя.

Якщо в добу Центральної Ради Українську Народну Республіку «де-юре» визнали чотири держави — Австро-Угорщина, Болгарія, Німеччина, Туреччина, то в добу гетьманату до них додалися ще вісім. Це чотири національно-державних утворення колишньої Російської імперії: Азербайджан, Грузія, Дон, Кубань і чотири центральноєвропейських країни — Польща, Румунія, Фінляндія і Швейцарія. Окрім того, «де-факто» було започатковано зносини ще з вісьмома державами — Бельгією, Вірменією, Голландією, Грецією, Данією, Норвегією, Персією і Швецією (тут лише Вірменія належала до колишнього імперського простору).

В 11 країнах встигли відкрити постійні дипломатичні представництва Української Держави, які очолили досить відомі, авторитетні політичні і громадські діячі — В. Липинський (Австро-Угорщина), О. Шульгін (Болгарія), Ф. Штейнгель

(Німеччина), М. Суковкін (Туреччина), Є. Лукасевич (Швейцарія) та ін.

Певного розвитку набула консульська служба. У семи містах — Києві, Катеринославі, Миколаєві, Одесі, Полтаві, Харкові і Херсоні було відкрито 33 консульських установи 20 держав. Розпочалася «зустрічна» робота щодо влаштування консульських пунктів Української Держави за рубезжем. Більше як тридцять консульств було відкрито на теренах колишньої Російської імперії, в тому числі в РРФСР, зокрема генеральні консульства в Петрограді та Москві. Усього було заплановано розміщення в 22 країнах 56 консульських закладів⁴.

Було зроблено перші кроки щодо налагодження функціонування військово-дипломатичної служби (атташату), підготовки кадрів для зовнішньополітичної діяльності (відкриття консульських курсів) тощо.

Безперечно, успіхи на дипломатичній ниві могли бути й значно суттєвішими, якби австро-німецькі власті свідомо не обмежували контакти України із зовнішнім світом, зокрема з їхніми суперниками в світовій війні, яка ще тривала.

Тому — вільно чи, очевидно, більше невільно — в системі зовнішньополітичних пріоритетів великої ваги набирало завдання реалізації «хлібного миру» з Німеччиною та Австро-Угорщиною. І зовні підкреслено приязні відносини гетьманської адміністрації з окупаційною владою, Києва з Берліном, а гетьмана П. Скоропадського з кайзером Вільгельмом II були, таким чином, детерміновані обставинами, змінити які або хоч якоюсь мірою вплинути на які українська сторона була не в змозі.

Коштувало це Україні дуже дорого. Весь строк гетьманування П. Скоропадського, попри часті зусилля зобразити його періодом запровадження «ладу і порядку», вилився в перманентну селянську війну проти режиму й окупантів, у жорсткий, масовий страйковий спротив робітників, особливо залізничників, у радикальну опозиційність національної інтелігенції, зібраної переважно в партіях українських есерів, соціал-демократів, соціалістів-федералістів — тобто тих, хто визначав свого часу політичне обличчя й орієнтації Центральної Ради⁵. Тож, якщо виходити з аксіоми, що зовнішньополітичний курс держави має забезпечити якомога сприятливіші обставини для

оптимальної реалізації національного інтересу, національного розвою, доведеться визнати: Українська Держава практично не мала можливостей для здійснення такої природної місії. Керівники зовнішньополітичної сфери добре розуміли всю складність ситуації і намагались обережно здобути бодай обмежену свободу для втілення в життя власної мети і планів. «Відносини до Німеччини були влітку 1918 року основним питанням не тільки нашої закордонної політики, але й питанням самого нашого існування як держави, — не раз наголошував Д. Дорошенко. — Цей стан залежності від Німеччини був утворений фактом присутності на українській території кількочоттисязчної німецької й австро-угорської армії, що прийшла до нас по хліб. Одже справа повільного, без потрясень, виходу з цього стану залежності від чужої сили, не пориваючи добрих відносин з державами, що цю силу як допомогу і порятунк до нас вислали, — це було віссю нашої політики... Німці, мабуть, розуміли наші стремління і тому намагались якомога довше тримати нас в залежному стані, не даючи нам скріпити свою територію, а головне — формувати армію»⁶. Причини такої поведінки німців були цілком зрозумілими — «допомігши збудувати велику вкраїнську державу, визискати її як в найширших розмірах, узяти з неї все, що можна...». «Взагалі німецька політика на Україні робилася грубими солдатськими руками і не тільки не уміла нікого до себе приєднати, а навпаки — відштовхувала»⁷.

Справді, на переговорах про конкретні розміри «обміну товарами» німці й австрійці домагались явно непропорційного співвідношення взаємопостачання, а надалі при кожній нагоді шантажували українську сторону недотриманням нею взятих на себе зобов'язань. «До Австрії йшли вже тисячні вагони українського хліба, рятуючи голодний Відень, а до нас з австрійського краму не прийшло нічого за виїмком галицької соли, тютюну й сірників, про котрі оповідали, що то крам, вивезений з півдня України, яко військовий «пріз», а потім привезений знову назад на продаж, як австрійський продукт», — з гіркотою згадував міністр закордонних справ Української Держави⁸.

Не краще було і з обіцяною німецькою сільськогосподарською технікою. На морально застарілі машини встановлювалися надмірно високі ціни, і надходили ці машини в Україну

в дуже обмеженій кількості. А про те, щоб їх продавати населенню за такими цінами, годі було й думати⁹.

Однак, ані українські дипломати, ані урядовці економічних міністерств вдіяти нічого не могли. Більше того, результатом тиску Німеччини й Австро-Угорщини стало те, що Україна (яка справді не могла виконати обіцяних поставок хліба, іншої сировини за Берестейською угодою) продовжила «торговельний договір» з 1 липня до 31 серпня, а за додатковим протоколом від 10 вересня 1918 р. зобов'язалася вивезти союзникам 35% нового врожаю. За умови, якщо поставки хліба виконані не будуть, передбачалася «компенсація» — цукром¹⁰.

Ішлося про гігантські цифри. Якщо за Берестейською угодою з України мали вивезти 1 млн тонн збіжжя (60 млн пудів), то урожай 1918 р. виявився дуже хорошим (перевищував 15 млн т.) — отже, до центральноєвропейських держав до 15 червня 1919 р. мало надійти вже понад 5 млн тонн хліба — тобто, у п'ять разів більше, аніж за квітневим економічним протоколом. Мабуть, нереальність такого обсягу була настільки очевидною, що довелося встановити «мінімум» — 75 млн пудів — 1,2 млн тонн¹¹.

Як наслідок, по дві цифри («дозволено» і «обов'язково» було внесено й до ряду інших позицій: велика рогата худоба — 11 і 6 млн пудів (у живій вазі), вівці — 300 тис. і 160 тис. голів і т. ін.¹².

Не менш вражаючими за масштабами були інші цифри протоколу про зобов'язання Української Держави щодо поставок у центральноєвропейські країни сировинних та інших товарів: 10% виробленого цукру, 30% металопродукції, 20% спирту. У відповідь Німеччина і Австро-Угорщина зобов'язувались, починаючи з вересня 1918 р., щомісячно поставляти в Україну по 9 млн пудів вугілля, 5 тис. тонн нафти та інших нафтопродуктів, задовольнити потреби України в сільськогосподарських машинах і техніці, зокрема устаткуванні для гірничої, вугільної, металургійної і спиртової промисловості¹³.

Проте, усвідомлюючи нерівноправність у відносинах, їх очевидну збитковість для українства, представники режиму (й сам гетьман П. Скоропадський, і голова уряду Ф. Лизогуб, і міністр закордонних справ Д. Дорошенко) під час офіційних візитів до Берліна у вересні — листопаді 1918 р. змушені були принизливо просити німців не виводити окупаційних вій-

ськ з України. Оскільки власних сил, передусім військових, Українська Держава не мала, її майбутнє поставало у найпесимістичнішому світлі.

Чи не єдиним питанням, яке набуло міжнародного характеру і яке сподівалися розв'язати на користь України, було питання про прилучення Криму. Свого часу з демократичних міркувань Центральна Рада вважала за доцільне надати населенню півострова право самовизначитись. З приходом в Україну німці витіснили з півострова українські війська, і владу в Криму захопили російські і татарські політичні сили. Сформований ними уряд на чолі з генералом (татариним за національністю) С. Сулькевичем дотримувався загальної орієнтації на єдину і неподільну Росію, розгорнув кампанію проти українофільських організацій, почав переслідувати українські газети, заборонив офіційне вживання української мови тощо.

Тоді гетьманський уряд вирішив удатись до економічної блокади півострова і «митної війни». Дуже швидко з'ясувалося, що без зв'язків з Україною півострів просто нежиттєспроможний. Це зрозуміли й німці, зацікавлені в безперервному вивезенні з Криму сировини, зокрема багатющого урожаю фруктів. Не шукаючи силових методів розв'язання проблеми, вони відповідними нотами настійно просили Київ оперативно знайти вихід. Оскільки ж щодо Криму ніяких зобов'язань перед німцями українська сторона на себе ніколи не брала, залишалось одне — змусити уряд С. Сулькевича порозумітись з гетьманським кабінетом. Хоча С. Сулькевич і його оточення вважали звертання до Києва капітуляцією, після певного тертя було направлено до столиці України поважну делегацію, до якої входили і представники найчисленніших національностей, що населяли Крим.

Внаслідок переговорів (за участю німецьких офіційних осіб) було вироблено умови прелімінарного договору: в складі Української Держави Крим дістав широку автономію, свій крайовий сейм, територіальне військо, при Раді Міністрів запроваджувалась посада статс-секретаря у справах Криму. Були всі підстави сподіватися, що ці умови будуть схвально зустрінуті татарським «Курултаєм», іншими громадськими організаціями півострова.

Німці, зі свого боку, згодилися на передачу захопленої ними частини флоту з базою в Севастополі. На 22 військових ко-

раблях замайоріли українські прапори. Фактично Крим переходив під українську владу¹⁴. Проте довести до кінця справу не вдалося — гетьманат був повалений. Отож, говорити про позитивний баланс у відносинах з Німеччиною, за будь-яких підходів, зрештою не доводиться.

Ще гіршими виявилися для Української Держави здобутки у відносинах з Австро-Угорщиною. Окрім торговельних зносин, підґрунтям для серйозних суперечностей стали територіальні проблеми. Первісне небажання виконувати положення таємних протоколів щодо створення «коронного краю» та прилучення до України Холмщини і Підляшшя переросло у відкриті пошуки шляхів зриву угоди, здійснення різких, віроломних кроків у цьому напрямку. Здебільшого австрійці не координували своїх дій з німцями, однак у разі потреби звертали до них за підтримкою і, як правило, знаходили розуміння.

Австро-Угорщина виявилася єдиною державою, яка так і не ратифікувала Берестейського миру з Україною. Мала Рада зробила це ще до 17 березня, а гетьман спеціальним указом 14 червня ще раз затвердив і ратифікував договір. Свої грамоти про ратифікацію угод у липні — серпні 1918 р. передали Україні Болгарія, Німеччина і Туреччина. Змушені підписати мир у Бересті виключно тяжкими обставинами, частково під тиском могутніших союзників, австрійські, а ще більше — угорські політики вважали його просто ганебним. У Відні і Будапешті саме існування незалежної України сприймалось як протиприродне і навіть у чомусь образливе. Закономірним результатом війни урядовці Габсбурзької монархії воліли бачити не поділ Галичини, на яку в цілому претендувала Польща, на бодай найобмеженішу автономію австрійських українців, а прилучення до Австро-Угорщини нових територій Поділля й Волині¹⁵. Одним із найяскравіших і найзатятіших уособлень такої позиції був посол Австро-Угорщини в Українській Державі граф Й. Форгач, за оцінкою Д. Дорошенка, «переконаний ворог слав'янства взагалі й українства спеціально, «настроєний супроти української національно-державної справи»¹⁶.

Посол виявився головною фігурою в анулюванні договору про поділ Галичини й саботуванні справи втілення в життя протоколів щодо Холмщини і Підляшшя. З наближенням обіцяної дати (20 липня 1918 р.) підготовки законопроекту про «коронний край» зі Східної Галичини й Буковини посилювався

польсько-угорський тиск на офіційний Відень, який, у свою чергу, розгорнув масову публічну кампанію про недотримання Україною зобов'язань щодо постачання Австро-Угорщини хлібом. Справді, із запланованого через безліч причин вдалося реалізувати лише 20%¹⁷, однак і це було незрівнянно більше за рівень виконання зобов'язань партнерами¹⁸. Однак, облудно звинувачуючи лише одну сторону у «зриві» Берестейського миру, офіційний Відень дав полякам обіцянку взагалі анулювати таємний протокол про Галичину. У цілком секретній телеграмі австрійському послу в Києві з Відня від 1 липня 1918 р. зазначалося: «...Ратифікація договору неможлива. Ми не можемо виконувати секретний протокол від 8 лютого про об'єднання Галичини і Буковини в єдиний коронний край. Ми про нього навіть згадувати не можемо. Таємний протокол прийнято поспішно, він слугує українським інтересам, що неприйнятно для Австро-Угорщини. Це стосується і таємної угоди від 4 березня 1918 р. між Австро-Угорщиною і Україною про входження Холмської землі до України»¹⁹.

Відповідно до інструкцій Й. Форгач 4 липня 1918 р. на ніс візит П. Скоропадському і несподівано для гетьмана без будь-яких попереджень і пояснень заявив, що Австро-Угорщина в односторонньому порядку відмовляється від договору щодо Галичини. Протести, демарші, заяви, звернення до уряду Австро-Угорщини П. Скоропадського, Д. Дорошенка, В. Липинського зухвало відкидалися. Натомість Й. Форгач, як власне, й урядовці у Відні, цинічно наголошували на тій обставині, що влада в Україні слабка і повинна скоритися силі. Вони навіть вимагали, щоб сам факт анулювання угоди було утаємничено²⁰. Д. Дорошенку і В. Липинському під прямими погрозами Й. Форгача довелося відмовитись від спроби оприлюднення таємних протоколів, підписаних у Бересті. Були відкинуті і плани пов'язати виконання зобов'язань Австро-Угорщини про створення з українських територій «коронного краю» зі згодою українців на певні поступки у питанні про зміну кордону в Холмщині на користь Польщі²¹.

Ні до чого не привели й апеляції до Німеччини, яка вже обмінялася з Українською Державою ратифікаційними грамотами Берестейського миру. Німецький посол фон Мумм повідомив гетьманський уряд, що на домагання Австро-Угорщини 16 липня 1918 р. було спалено той єдиний оригінальний примір-

ник договору про Галичину, який ще навесні 1918 р. українські дипломати передали на зберігання до міністерства закордонних справ у Берліні²².

Фінал цієї драматичної історії Д. Дорошенко передав так: «... Гетьману не залишалось нічого іншого, як відповісти Форгачеві при слідуючому побаченні, що він мусить уступити перед силою, хоч погодитись з фактом анулювання договору не може і протестує проти нього. За те він зажадав негайної ратифікації миру, допущення української адміністрації до повітів Холмщини, окупованих австро-угорським військом, і виводу на Україну дивізії ген. Сокири — Яхонтова (т. зв. сірожупанників).

Я настоював на тому, щоб протестувати як найгостріше (мною була вже зложена й передана Гетьманові відповідна нота) і зробити цілу справу публічною, оголосивши спеціальний комунікат, а потім скласти за це всю відповідальність на мене: я мав би по опублікованні справи податись до димісії, ніби-то винувник цього опублікування. Але все розбілося супроти того факту, що німці були рішуче проти всяких різких заходів з нашого боку, а австрійці тримали на нашій території двісті тисяч свого війська, якому поки що ми не могли протиставити майже нічого. Мою димісію Гетьман рішуче відкинув, а наражати молоду державу на які-небудь потрясення, зв'язані неминуче з боротьбою, коли б ми її почали, він не зважився. Довелося з боєм в серці (як Гетьман заявив у розмові з Форгачем) і за-таєним почуттям кривди піти на цю жертву в ім'я вищих інтересів нашої держави, одклавши до слушного часу полагодження галицької справи відповідно до наших потреб і бажань»²³.

Не кращим виявився і перебіг подій навколо таємних угод щодо Холмщини і Підляшшя, спроб їх реалізації. Північна частина Холмщини і Підляшшя належали до німецької зони окупації, а п'ять південних повітів Холмщини були окуповані австрійцями. Німці поводитися помірковано. Хоча і з застереженнями та обмеженнями, вони все ж згодилися на урядування призначеного Центральною Радою краєвим комісаром О. Скорописа-Йолтуховського.

Австрійські власті діяли зовсім інакше. Не допустивши комісара до виконання функцій, вони всіляко сприяли якнайшвидшій полонізації краю, проводили відверто антиукраїнську політику, особливо відчутну в культурно-освітній, релігійній сферах. Поляки депортували українців і здійснювали посилену

імміграцію поляків у Холмщину. Однак українські ноти протесту, спроби домовитись про припинення антиукраїнських акцій під час візитів керівників Української Держави до Відня і Берліна результатів не давали. А граф Й. Форгач тим часом почав атакувати у Києві міністерство закордонних справ, настійно доводячи доцільність зміни погодженого у Бересті кордону між Польщею і Україною. Нехтуючи науковим, етнографічним принципом, він наполягав на тому, що найприйнятніший варіант — це «природний» кордон по Бугу. Згода на таку пропозицію для Києва означала зречення Холмщини, заселеної переважно українцями.

Австрійський посол інтригував, переконував українців, що поступки з їхнього боку можуть прискорити ратифікацію всіх домовленостей у Бересті в цілому. А німецькі власті, окрім непевних усних обіцянок, далі не йшли. Справа виявилась у глухому куті²⁴. Розв'язка настала в листопаді. Німецькі окупанти залишили ті частини Холмщини і Підляшшя, які належали до їхньої зони. Край повністю окупували поляки. О. Скорописа-Йолтуховського разом з крайовою адміністрацією було заарештовано й інтерновано до польського табору.

Отже, попри всі зусилля молодого української дипломатії, хоча б часткової реалізації умов Берестейського договору щодо територіальних питань на західних кордонах домогтися так і не вдалося.

Успішніше розвивались двосторонні відносини з іншими партнерами щодо підписаних у Бересті угод — Туреччиною і Болгарією, особливо з останньою державою. Болгари направили послом до Києва родича М. Драгоманова, професора І. Шишмакова, з великим задоволенням сприйняли рішення про призначення послом до Софії одного з провідних діячів українського руху О. Шульгіна, постійно надавали підкреслено важливого значення зміцненню українсько-болгарського співробітництва.

Не зовсім рівно складались відносини з Румунією. Основною причиною суперечностей у цьому випадку було те саме територіальне питання. Наприкінці 1917 р. — на початку 1918 р., здавалося, розвивались обнадійливі тенденції, свідченням чого були кроки Румунії щодо встановлення дипломатичних контактів з УНР. Однак було відомо й про зазіхання румунів на Бессарабію і частково на українські землі, які прилягали до

цього району. Власне, експансія на Півдні, в Подунав'ї, почалася уже в січні 1918 р. Вона активізувалася після підписання 5 березня Бухарестського миру з центральноєвропейськими державами. За умовами договору урізана на західних кордонах, Румунія, як компенсацію, здобувала «свободу рук» на сході, чим і не забарилася скористатися. Оперативно була окупована Бессарабія, а місцевий парламент — «Сфатул-Церій» оголосив про приєднання Бессарабії разом з прилеглими українськими територіями до Румунії. Заслабка Центральна Рада не могла нічого вдіяти, окрім того, що офіційно не визнала акцію «Сфатул-Церія» за вільне волевиявлення населення. У ряді нот вона вимагала проведення референдуму щоб з'ясувати думку населення окремих спірних районів (етнічно українських) з приводу їх входження до УНР.

Гетьманський уряд продовжив «нотні атаки» на Румунію, спростовуючи права останньої на Бессарабію і, навпаки, доводячи, що справедливим розв'язанням питання була б політично автономна Бессарабія у складі Української Держави. Звісно, у зворотних нотах румуни доводили протилежне, хоча й настійно пропонували укласти торговельний договір з Україною. Підготовка відповідного документа нагтовхнулась на внутрішню протидію ряду членів кабінету Ф. Лизогуба. І коли, врешті, договір було таки підписано, реалізувати його не вдалося — почалось антигетьманське повстання²⁵.

Румунія розглядалась дипломатією України і як зручний місток для встановлення контактів з Антантою, вкрай зіпсованих Берестейським миром. Порозумітися з цим блоком країн уявлялося тим нагальнішим, чим наочніше вимальовувалась кінцева поразка у війні австро-німецького союзу. Однак лідери Антанти — Англія та Франція, разом з ними і США — і чути нічого не бажали про Українську Державу, влаштувавши справжню обструкцію її посланцеві І. Коростовцю, що для зондажу прибув до Ясс²⁶.

Природно, далеко не останню роль в долі України відігравали відносини з Росією. За наявності в різних регіонах одразу кількох урядів, які не лише конкурували, а й ворогували, єдиного вектора політики щодо них, певна річ, бути не могло.

Пріоритет у виробленні орієнтирів належав відносинам з більшовицькою Москвою. За підписаним 3 березня 1918 р. між центральноєвропейськими державами і РРФСР договором

Радянська Росія зобов'язалася підписати з Україною мирний договір, і визнати Берестейський договір між УНР і Почвирним союзом, звільнити територію України від червоногвардійських військ і припинити будь-яку пропаганду проти суверенної держави²⁷.

Більшовики України домоглися на II Всеукраїнському з'їзді Рад у Катеринославі (15—17 березня 1918 р.) підтримки підписаного Москвою договору, оголосили УСРР самостійною радянською державою, надіслали до столиці Росії надзвичайне посольство України, що мало символізувати новий характер міждержавних відносин. Однак окупація всієї території України австро-німецькими військами і відновлення влади Центральної Ради переводили ці стосунки зовсім в іншу площину.

Ще 30 березня 1918 р. Рада Народних Міністрів УНР надіслала РНК РСФРР телеграму з пропозицією припинити стан війни, укласти договір, який врегулював би питання про кордони та правові відносини. У відповідь з Москви 3 квітня надійшла нота, в якій пропонувалось розпочати мирні переговори. Українська сторона не заперечувала. Після певного тертя, пов'язаного з вибором місця переговорів (пропонувались Смоленськ, Курськ, Ніжин), визначенням персонального складу делегацій, коливаннями РНК (чи варто мати справу з гетьманським урядом, якщо реально влада в Україні належить німцям тощо), радянська делегація прибула до Києва. Її очолювали Х. Раковський і Д. Мануїльський, а до складу входили групи експертів, спеціалістів, дипломатичних кур'єрів, технічних представників, журналістів, охоронців — усього 80 осіб.

Українську делегацію очолив С. Шелухін. А її членами були відомі державні діячі І. Кістяковський, Х. Барановський, П. Стебницький, М. Славинський та ін. В окремих засіданнях брали участь і міністри закордонних справ Української Держави М. Василенко та Д. Дорошенко²⁸.

Сам факт переговорів, що офіційно розпочалися 23 травня 1918 р., був надзвичайно знаменним. Уперше за два з половиною століття Україна виступала у відносинах з Росією, вчорашнім поневолювачем, як рівна з рівною (переговори Центральної Ради з Тимчасовим урядом, РНК наприкінці 1917 р. не мали рангу повноцінно міждержавних). Це було безперечним завоюванням Української революції, українського народу.

Високий фаховий рівень учасників переговорів, їх жагуче обопільне бажання досягти позитивного результату, здатність до розумних компромісів та просто добра воля дали змогу подолати безліч ускладнень, що виникали з першого ж дня (уточнення рівня повноважень делегацій, прерогатива самих державних утворень, що репрезентувались на переговорах; природна негативна реакція на розвиток контактів України з адміністрацією російських територій, ворожих РНК; черговість розгляду взаємопов'язаних питань; взаємні майнові претензії, зокрема щодо залізничного рухомого складу тощо) і врешті таки домовитись у найголовнішому²⁹.

12 червня 1918 р. між Україною і РСФРР було підписано угоду про попередні умови переговорів, що стала рівнозначною встановленню перемир'я. Згідно з нею на весь час переговорів на всіх фронтах припинялися воєнні дії, встановлювалися правила евакуації громадян обох країн та визнавалося їхнє право переїхати на свою батьківщину разом з майном, відновлювалися залізничне сполучення, телеграфний і поштовий зв'язок, торговельні відносини, для чого у тижневий термін пропонувалося створити паритетну комісію. Сторони обмінювалися консулами. Товариства Червоного Хреста обох країн повинні були вжити заходів для спрощення проїзду військовополонених та інших громадян обох держав і надання їм допомоги в дорозі. Передбачалося негайно розпочати переговори про укладення мирного договору³⁰.

Особливої гостроти, як і передбачалося, набуло питання про демаркаційну лінію між РСФРР і Українською Державою³¹. Хоч обидві делегації в цілому погоджувались, що висхідним моментом тут мав бути етнографічний принцип, насправді кожна сторона домагалася вирішення спірних питань на свою користь, виходячи і з військово-стратегічних міркувань, реальної сили, нерідко при цьому посиляючись на необхідність з'ясувати позицію місцевого населення щодо включення його регіону до тієї чи іншої держави. Неодноразово делегації вдавалися до аргументації своєї позиції уже наявними постановами різних зборів населення про бажання відійти до України (південні повіті Курщини й Воронежчини), чи, навпаки, до Росії (прифронтна смуга Чернігівщини, Київщини), до наукових даних (статистики, переписів населення, діалектологічних карт).

Певний ефект мало посередництво німецьких дипломатів, які долучилися до переговорів як зацікавлена сторона щодо встановлення договірної лінії розташування військ на північному кордоні України³². Російська делегація змушена була піти на певні територіальні поступки відповідно до воєнних реалій.

Довго не вдавалося досягти прогресу і в питаннях про розподіл майна й дату припинення відповідальності України за російські зобов'язання (борги), у підготовці торговельного договору (обмежену угоду на товарообмін обсягом 16–17 млн крб. (рублів) обидві сторони вважали недостатньою). Чимдалі переговори ставали квалішеми. Якщо на початках більше українська сторона намагалася скористатися зі скрутного воєнного становища Росії, то з середини літа, в умовах невсцухаючих селянських повстань, страйків робітників, дедалі очевиднішою воєнної скрути для покровителів гетьманату — німців і австрійців, наростаючою дестабілізацією режиму в Україні прагнула якомога ефективніше скористатися уже російська делегація. Саме з її ініціативи почастишали паузи в переговорах, поїздки дипломатів до Москви на консультації³³.

Останнє пояснювалося частково такими подіями, як заколот лівих есерів, убивство німецького посла в Росії В. Мірбаха, замах на В. Леніна тощо. Однак існували й значно вагоміші причини. Радянську сторону дуже турбувало й навіть дратувало дружнє ставлення Української Держави до Всевеликого Війська Донського на чолі з генералом П. Красновим — адміністративно-державного утворення, яке оформилося за допомогою німців і стало основним плацдармом зародження і зміцнення білого руху. Такий розвиток подій РНК вважав порушенням умов Берестейського миру³⁴, а українська сторона, навпаки, не вбачала тут ніяких суперечностей, претензії до себе кваліфікувала як надумані. Зокрема, українці розраховували, що вони мають усі підстави розв'язувати питання про кордони з Донською областю, що природно самовизначається, без згоди на те РСФРР.

Москва не могла змиритись і з фактичним встановленням контролю Української Держави над Кримом, продовжуючи розглядати його як власну суверенну територію.

Українці мали «зустрічні» претензії. Постійні виступи в московській пресі з симпатіями щодо антигетьманських настрів, виступів, виразне співчуття страйкарям, повстанцям

кваліфікувались як втручання у внутрішні справи незалежної держави, як підбурювання антиукраїнських елементів і їх провокування на протиправні дії³⁵. Ще з більшим обуренням сприймалися факти допомоги, яку надавали антигетьманським силам з Росії. І буквально гнів викликали спроби окремих членів російської мирної делегації вести антиурядову пропагандистську роботу, не лише користуючись трибуною конференції (ноти, меморандуми, заяви, протести, інтерв'ю), а й порушуючи елементарний етикет, нехтуючи природною ввічливістю до господарів, у колективах, організаціях, під час несанкціонованих поїздок по Україні тощо. Врешті, дійшло до того, що керівники делегації РСФРР увійшли у прямі таємні зносини з провідними діячами опозиційного Українського Національного Союзу, який вступив на шлях підготовки антигетьманського повстання. У помешканні члена УСДРП, товариша міністра фінансів В. Мазуренка голова УНС В. Винниченко, його колеги затіяли нелегальну змову з офіційними представниками РСФРР на міждержавних переговорах. Сам майбутній Голова Директорії зізнався: «Під час підготовки повстання, шукаючи скрізь з усіх боків забезпечення успіху своєї справи, ініціатори руху увійшли в переговори з представниками російської совітської мирової делегації Х. Раковським і Д. Мануїльським для координації наших виступів підчас повстання. Вони згоджувались піддержувати нас не активно, а усиленням своєї розвідочної діяльності на фронтах, щоб тим притягати увагу німецько-гетьманських військ. Вони зобов'язувалися визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою й абсолютно не втручатись у внутрішні справи Української Самостійної Народної Республіки. З свого боку, ми обіцяли легалізацію комуністичної партії на Україні.

Д. Мануїльський, з яким я переважно вів ці переговори, пропонував мені грошей на піддержку справи, а також поїхати на кордон для підписання цього договору. Не надаючи значіння ніяким підписам, гадаючи, що й без цього можна додержати договір, коли є щирість і бажання додержуватись його й зламати з підписом, коли того бажання немає, — я їхати кудись підписувати відмовився, так само як і від пропонованих грошей. Але договір лишався договором»³⁶.

Дещо з подібних фактів ставало відомо охоронним службам гетьманату і вони вдавалися до арештів членів російської

делегатії, співробітників консульства РРФСР в Одесі, до періодичних трусів і вилучення документів. Одного разу спробували навіть затримати Х. Раковського під час його повернення до Москви. Історія миттєво набула скандального характеру і українсько-російські відносини до крайності загострилися.

Природно, все це не могло сприяти успіхові переговорів. Російська делегація навіть налаштовувалась на перенесення конференції до Берліна, начебто спеціально підкреслюючи тим зневагу до режиму П. Скоропадського як маріонеткового, і бажання мати справу зі справжніми господарями становища в Україні. Що ж до Києва, то, очевидно, було вирішено вдатись до тактики зволікань, не підписуючи скільки-небудь серйозних документів, і дочекатись падіння гетьманату, яке уявлялось не лише невідворотним, а й недалеким. Відтак вся дипломатична діяльність звелась до пропагандистських акцій. Та й ті згасли на початку жовтня 1918 року.

Тим часом закінчились невдачею сподівання на прилучення до України етнічно спорідненої Кубані. Конкретні плани щодо цього (військовий десант на Катеринодар) багато в чому були авантюрними, залежними від позицій німецьких окупантів. А ті вели подвійну гру, не менше, ніж українців, підтримували «добровольців», що й зірвало задуману операцію. Поваливши на Кубані радянську владу, генерал М. Алексєєв перетворив її не лише на оплот антибільшовизму, а й антиукраїнства³⁷. Д. Дорошенко з великим жалем писав:

«Таким способом, замість приязної або навіть прилученої до нас Кубані повсталала територія, опанована Добровольчею російською армією ген. Алексєєва з її ворожими до українства настроями і плянами відбудови єдино-неділимой Росії. Кубанська Рада мусіла коритись добровольчим генералам, котрі скоро добре дались їй у знаки, а ми мусіли обмежитись заснуванням на Кубані українських консульств і таємних агентур для агітації. Все, що було на Україні активно-ворожого до української державности (з антибільшевицьких елементів), почало орієнтуватись на опановану добровольцями Кубань. Туди переніс своє видавництво відомий ворог українства, редактор «Кієвлянина» В. Шульгин, і між Києвом та Катеринодаром почали снуватись таємні нитки зради й повалення української державности. І як частина українських націоналістів шукала для зруйнування Української Держави помочи в російських більшовиках,

так само українці-русофіли шукали її в російських добровольцях»³⁸.

Однак поразка Почвірного союзу у війні, розпад Австро-Угорщини і демократична революція в Німеччині, як наслідок — неминучий вивід з України окупаційного війська, поставили перед гетьманом питання про нових союзників, без яких жодних надій на пролонгацію режиму просто не було. Жодного вибору тут не існувало: єдиний порятунком убачався в «нерадянській Росії», тобто в білій армії, оплотом якої стали суміжні території Дону й Кубані. Та, власне, ще з самих початків свого правління П. Скоропадський відверто симпатизував російському офіцерству, сприяв спробам його консолідації і перетворення на реальну загальноросійську силу. Тому в нових скрутних обставинах була цілком логічною таємна зустріч П. Скоропадського з донським отаманом П. Красновим на станції Скороходово 3 листопада 1918 р. Секретність розмов, які там велися, зберегти не вдалось. А мова йшла про те, щоб саме П. Скоропадський узяв на себе ініціативу у відновленні єдиної і неподільної Росії³⁹. Власне про зміну орієнтацій уже 14 листопада було офіційно заявлено в гетьманській «Грамоті». «Нині перед нами нове державне завдання, — говорилося в документі. — Держави Згоди здавна були приятелями колишньої єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На інших принципах, принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила все-російської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одно з перших місць»⁴⁰.

Уряд Ф. Лизогуба «як германофільський» тоді ж було відправлено у відставку, а в новому уряді С. Гербеля Д. Дорошенка на посаді міністра закордонних справ змінив Г. Афанасьєв.

Цим та іншим маневрам, покликаним оперативно зреагувати на каркаломні реалії, змінити зовнішньополітичну орієнтацію Української Держави на Антанту, не судилося збутись. Розпочате Директорією антигетьманське повстання набуло вибухоподібного, широкомасштабного характеру, під ударами якого режим упав.

Таким чином, зовнішньополітичний курс гетьманської держави формувався в надзвичайно складних обставинах. Існуючі суттєві обмеження практично не залишали можливостей для

маневру, для вибору політики, найадекватнішої українським інтересам. Реалізація ж уже визначеної програми стикалася з не менш серйозними труднощами, перешкодами, на подолання яких витрачалися величезні зусилля, та результат виявився все одно далеким від бажаного.

Однак, попри все, тривав процес утвердження України на геополітичному просторі, налагоджувалося функціонування інститутів дипломатичної служби, набувався дуже цінний (у чомусь гіркий) досвід міжнародної діяльності, закладались підвалини наступних зрушень у одній з основних сфер життєдіяльності молодой незалежної держави.

¹ Закони про тимчасовий державний устрій України // Конституційні акти України 1917—1920. Невідомі конституції України. — К., 1992. — С. 84.

² Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917—грудень 1918. — К., Філадельфія, 1995. — С. 148—149.

³ Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923 рр. Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. — Ужгород, 1930. — С. 219.

⁴ Там само. — С. 150—157. Веденєєв Д. Становлення зовнішньополітичної служби України (1917—1920 рр.) Автореф. дис. канд. іст. наук. — К., 1994. — С. 11.

⁵ Див.: Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999. — С. 470—558.

⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. Частина третя. Доба Гетьманщини (1918). — Львів, 1923. — С. 6.

⁷ Там само. — С. 18.

⁸ Там само. — С. 63.

⁹ ЦДАВО України. — Ф. 2196. — Оп. 1. — Спр. 1898. — Арк. 111.

¹⁰ Див.: Дорошенко Д. Вказ. праця. — С. 63.

¹¹ ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 10.

¹² Там само. — Арк. 10—11.

¹³ Там само. — Арк. 12—13; Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917—1922 рр. — К., 1998. — С. 51.

¹⁴ Див.: Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923 рр. — С. 209—214; Його ж. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 34—37.

¹⁵ Там само. — С. 131.

¹⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 19.

¹⁷ Deutsche-Rusiche politik 1917—1941. — Dusseldorf; Bonn, 1962. — S. 33.

¹⁸ Див.: Держалюк М. Вказ. праця. — С. 49.

¹⁹ Там само. — С. 47.

²⁰ Див.: Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923 рр. — С. 215—218.

²¹ Там само. — С. 219—222; Його ж. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 38—43.

²² Там само. — С. 222—223; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 43—49.

- ²³ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 49.
- ²⁴ Там само. — С. 38—42; Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923 рр. — С. 223—231.
- ²⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 31—34.
- ²⁶ Див.: Держалюк М. Вказ. праця. — С. 170.
- ²⁷ Документи высшей политики СССР. — М., 1957. — Т. 1. — С. 122.
- ²⁸ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР. Протоколи і стенограми пленарних засідань. 3б. док. і матеріалів. — К.; Нью-Йорк; Філадельфія, 1999. — С. 261—288; Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923. — С. 162—169; Станчев М. «Миру більшовикам не потрібно» // Пам'ять століть. — 1998. № 1. — С. 58—60.
- ²⁹ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР. — С. 126, 291—298.
- ³⁰ Там само. — С. 126—148, 299—301.
- ³¹ Там само. — С. 11—23; Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923 рр. — С. 168—173; Лупандін О. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. // Історичні зошити. — К., 1994. — С. 12—17.
- ³² Див.: Держалюк М. Вказ. праця. — С. 81.
- ³³ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР. — С. 319—323 та ін.
- ³⁴ Там само. — С. 324—325.
- ³⁵ Там само. — С. 319—323.
- ³⁶ Винниченко В. Відродження нації. — К.; Відень, 1920. — Ч. III. — С. 158—159.
- ³⁷ Див.: Дорошенко Д. Історія України: 1917—1923 рр. — С. 197—198.
- ³⁸ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 31.
- ³⁹ Див.: Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928. — С. 119; Винниченко В. Вказ. праця. — С. 98—99.
- ⁴⁰ Цит. за: Дорошенко Д. Історія України. 1917—1923 рр. — С. 414.